

Ako sa rodila sloboda československých vysokých škôl

Ladislav Kováč

„Náprava věcí se má začínat od škol. Školy jsou dílnami světla.“
Jan Ámos Komenský

December 1989. Medové týždne československej revolúcie. Nežnej. Nežnučkej. Prinežnučkej. Spolupracovníci v ivanskom ústave, na rozdiel odo mňa, neprerušili výskumnú prácu. Pridal som sa: Od rána sme 11. decembra izolovali s Miriamkou mitochondriálnu DNA. Evička a Peter ma vytiahli od ultracentrifúgy. Húdli do mňa štyri hodiny, aby som zmenil svoje rozhodnutie. Náprava vecí má začínať od škôl, argumentovali. Presvedčili ma. Ešte ten večer som oznámil lídrom VPN i Koordinačného výboru študentov, že som pripravený ujať sa navrhovanej politickej funkcie. Na druhý deň ráno, 12. decembra, nachystaného do Ivanky zachytil ma telefonát z úradu vlády SR: za dve hodiny bude menovaná nová vláda a mám sa dostaviť na Hrad zložiť ministerský sľub. Z laboratórneho pracovníka stal som sa z jedného dňa na druhý ministrom školstva, mládeže a telesnej výchovy.

Ráno 13. decembra vstúpil som po prvý raz do ministrovej pracovne. Prvé, čo mi udrelo do očí, bol nápadný telefónny prístroj. Sekretárka mi vysvetlila, že prístroj spojuje kanceláriu ministra s ústredným výborom komunistickej strany. Týmto telefónom prichádzali povelý. Minister, čo v preklade tohto latinského slova znamená sluha, naozaj slúžil – nie však občanom, ale politbyru a niekoľkým úradníkom aparátu ústredného výboru.

Ako som sa pozeral na tento nástroj obludného „vedeckého“ riadenia školstva, urobil som prvé ministerské rozhodnutie. Okamžite musíme svojvôľu niekoľkých ľudí nahradiť systémom, ktorý sa bude opierať o kolektívny rozum čo najväčšieho počtu kompetentných odborníkov.

Expertné skupiny

Už do Vianoc sa pri ministerstve vytvorila prvá desiatka expertných skupín. Koncom januára ich už bolo štyridsať. A ich počet i potom ďalej rástol. Dlh do noci svietievali okná budovy ministerstva: stovky ľudí premýšľalo, diskutovalo, študovalo skúsenosti iných krajín. Vypracovali nové koncepcie humanitného vzdelávania, slobodného výberu školy za pomoci vzdelávacích kupónov, systému edukačných grantov, organizácie vedy. Mravná výchova, dôraz na výchovu umením a rozšírenie telesnej výchovy mali byť inováciami novej školy. Cez vianočné prázdniny dokázali najpopolanejší napísať nové texty pre základné a stredné školy z dejepisu, dejín literatúry, filozofie, sociológie, ekonómie a za dva mesiace už boli distribuované do škôl.

Programové vyhlásenie vlády

Čo by normálne vyžadovalo týždne roboty, muselo byť spravené behom dní, ba hodín. Nedalo sa vždy čakať na závery jednaní expertov. Už za pár dní musela nová vláda predložiť poslancom svoj program. Jeho školskú časť som písal sám. Po prvý raz som pocítil, akú zodpovednosť berie na seba človek, čo sa ujal vysokej štátnej funkcie. Začínala vetou, ktorá sa pre prácu ministerstva stala určujúcou: „Vláda vytvorí podmienky pre to, aby sa vzdelávacia sústava vrátila k osvedčeným tradíciám nášho školstva a zároveň priblížila k vzdelávacím sústavám krajín s najvyššou ekonomickou a kultúrnou úrovňou.“ To bola prioritá. Až za tým nasledovali reorganizácie, rehabilitácie, výmeny neschopných.

Spolupracovníci

Deväťdesiat percent úradníkov ministerstva bolo členmi komunistickej strany. Osemdesiat percent nevedelo okrem ruštiny nijaký cudzí jazyk. Štvrtina poberala osobný plat. Komunisti pohotovo zahodili legitímácie a ponúkli nielen svoju lojalitu ale aj kompletnú výmenu vlastných názorov. Náместníci môjho predchodcu im v tom šli príkladom. Keď mi vyjadrovali ochotu slúžiť po novom, bolo mi trápnejšie ako im samým. Prial som sebe aj im, aby aspoň pred učiteľskou verejnosťou ostali vzpriamení, aby nevidela ich ohnuté chrbty a aby mužným gestom poslúžili ako vzor komunistom v nižších funkciách. Keď sme 17. decembra zasadli pred televízne kamery, povedal som pred zrakmi divákov, že rešpektujem ich zásadovosť a vernosť marxizmu a že vítam, že chcú z funkcie náместníkov sami odstúpiť. (S jedným z nich som sa stretol pred dvomi rokmi na Rímskom klube. Ako pedagogický výskumník prednášal nám o novej paradigme školstva: už nie marxistická, ale postmoderná má byť nová škola. S druhým sa stretávame častejšie. Vždy ho, aj keď je mladší, pozdravím. Na pozdrav mi neodpovedá; s výnimkou krátkeho obdobia, keď ho obrodená rodná strana presadila do pôvodnej funkcie. „Noblesse oblige“ – ušľachtilosť zaväzuje. Ušľachtilosť ostrieľaných komunistov zaväzuje po svojom. Má aj druhú podobu: podliezanie. V rezerve je tretia: pomsta.)

S novými náместníkmi rozumeli sme si po jednom slove, zmýšľali sme rovnako. Milan Hejný bol vysokoškolským učiteľom matematiky. V dobe Temna organizoval pololegálne semináre svojich odchovancov, stredoškolských učiteľov. Cez prázdniny viedol letné tábory detí s matematickým nadaním (a strávil tak aj svoju ministerskú dovolenku). Svoje teórie didaktiky matematiky si overoval tak, že zároveň vyučoval matematiku na základnej škole. Ján Pišút bol profesor fyziky, odborník európskej úrovne.

Sotva sme si stačili pokúpiť kravaty a obleky, ktoré vyžadovalo naše nové spoločenské postavenie, keď sme boli pozvaní podať správu o svojich zámeroch výboru Národnej rady. Od troch univerzitných učiteľov sa zrejme čakalo, že predvedú, ako znalecky preberajú žezlo centrálného rozhodovania a dirigovania. Rozprávali sme ináč. Každý za svoju vednú disciplínu. O tom, ako dnešná veda vie, že individuálny ľudský rozum – aj najväčšieho mudrca – je chabý, neschopný riadiť komplexné dynamické systémy. Že takéto systémy, a ľudská spoločnosť ako jeden z nich, sú múdre samé od seba, lebo majú schopnosť samoorganizácie a samoriadenia. Že neexistuje múdrosť vlád a politbýr, ale len opitie mocou, ktorého súčasťou je zhlúpnutie a korupcia. Že pokrok spočíva v skúšaní a mýlení sa, v analýze chýb a vyberaní toho, čo sa pri skúšaní osvedčilo. Že z toho vyplýva, čo spoločnosť potrebuje: čo najväčšie rozptýlenie moci a teda decentralizáciu, čo najviac individuálnej slobody, maximálnu názorovú a inštitucionálnu pluralitu.

Vysokoškolský zákon

Na takýchto princípoch mal stáť nový vysokoškolský zákon. Manželia Pišútovci sú jeho legitímnymi rodičmi a je na nich, aby o pôrode podali podrobnejšiu správu. U nich v byte dni a noci rokovala jedna z expertných skupín, skúmali naše tradície a rozoberali zákony najrozmanitejších krajín, aby z nich vybrali to najosvedčenejšie. Z pomedzi ľudí, čo dielo tvorili, treba vyzdvihnúť Pavla Holländera, docenta z právnickej fakulty, ktorý dával rodiacemu sa zákonu brilantnú právnu podobu. V neuveriteľnom tempe vznikol materiál, ktorý už 11. januára 1990 slúžil na spoločnej porade československých odborníkov a študentov v Štířine ako základ pre konečné znenie zákona. Návrh bol uverejnený 25. januára vo všetkých novinách. Nie iba učitelia a študenti, ale celá verejnosť mohli dávať pripomienky a návrhy. Až potom ho Miroslav Kusý predložil 4. mája ako poslanecký návrh parlamentu. Tlaky študentov, tlaky revolucionárov v parlamentných výboroch – tomu všetkému bolo treba čeliť, vysvetľovať, zdôvodňovať. A prijímať kompromisy. V školskom roku 1990/91, ani nie desať mesiacov od pádu komunizmu, fungovali už vysoké školy podľa nového zákona.

Českí partneri

Podivná to bola deľba moci: Občianske fórum dva rezorty, vnútra a školstva, v tom čase asi dôležitejšie ako rezorty ekonomické, nevzalo do svojich rúk. Ministrom školstva ČR sa stal Milan Adam, výskumník v podobnom odbore ako bol môj, ale zároveň aj politik ešte z čias totality, keď bol funkcionárom jednej z povolených nekomunistických strán. Rýchle prijatie vysokoškolského zákona bolo preň vecou straníckej prestíže. Ja som sa so zákonom nechcel ponáhľať. Obával som sa, že demokratický školský zákon začne platiť včiasšie než sa spoločnosť stane demokratickou. Že nám nový zákon znemožní pokračovať v zmenách, ktoré školy potrebovali. Zdôrazňujem, že pri revolučných opatreniach, ktoré sa na vysokých školách zavádzali v prvých mesiacoch, sme úzkostlivo dbali na to, aby sme neporušili ani jediný platný zákon. Fungoval stereotyp z čias komunizmu: príkazy vrchnosti sa plnili. Pritom všetky moje požiadavky, adresované rektorom, dekanom, riaditeľom škôl – ktosi pre ne dobromyseľne zaviedol označenie „pastierske listy“ – boli formulované výlučne ako odporúčania. Zaberali. (Prestali, keď začal platiť nový zákon. A aj malá právnická nedokonalosť v zákone stačila, aby i tá malá hŕstka skorumpovaných a neschopných ľudí, ktorí na jeho základe museli zo škôl odísť, sa v rokoch 1991-1993 so školami súdili, procesy vyhrávali a víťazne sa vracali nazad. Aj s nárokom na výdatné odškodné.)

Za českým ministrom som pricestoval do Prahy už 14. decembra 1989. Chcel som, aby sme svoje kroky od počiatku robili spoločne. Mimo iné som mu navrhol, aby sme pozastavili všetky profesorské a docentské tituly, udelené za dvadsať rokov normalizácie a aby sa obnovili len tým, čo preukážu, že pre ne majú odborné predpoklady. Nesledoval som politickú perzekúciu, ale eliminovanie tých, čo odborne nestačili. Nemal som na mysli prijatie retroaktívneho zákona, ale práve využitie formy ministerských odporúčaní. Adam môj návrh rozhorčene odmietol: na nijaké jakobínske čistky nepristúpi. (Aj neskôr boli medzi nami nezhody. Zatiaľ čo on chcel získať politický kapitál zriaďovaním početných nových univerzít, presadzoval som zásadu, že by sme mali budovať len menší počet komplexných univerzitných centier, aby sme zaistili vysokú úroveň vzdelávania. Kým on navrhol stovky nových profesorov, my sme postupy dočasne zastavili. Situácia sa zmenila po voľbách. S novým ministrom Petrom

Vopěnkem, výborným matematikem, sme názorovo súzneli. Hneď pri prvom stretnutí – pricestoval do Bratislavy pár dní po svojom menovaní – sme sa dohodli, že vytvoríme predpoklady, aby každý slovenský vysokoškolák študoval aspoň semester na škole v českých krajinách a český na Slovensku.)

S umiernenosťou ministra kontrastovala radikálnosť tých, čo koncipovali úvahy o školstve v Občianskom fóre. Reálnu moc však nemali, alebo skôr nevedeli, že ju nemajú. Bojovní boli predstavitelia študentov: zanechali stopy na konečnej verzii zákona.

Slovenskí študenti, sympaticky revoluční, boli prístupnejší argumentom. S dojatím spomínam, ako niektorí z nich na mňa naliehali, aby sa na jeden rok úplne zastavila odborná výučba a celý čas bol vyhradený ultraintenzívnemu štúdiu cudzích jazykov. Kde ste, mladí priatelia, ktorí ste tak rýchlo chceli byť Európanmi, teraz, keď nám hrozí, že nám naši babráci cestu do Európy natrvalo zarúbu?

Epilóg

Podľa Sone Somolányi (Nár. obroda 9.7.1996) je našou národnou hanbou, že Fedor Gál bol vyhnaný zo Slovenska mečiaristickou mobilizáciou masovej nenávisťi. Má pravdu. No hanbiť sa treba aj za to, že sme si na Slovensku nedokázali udržať dvoch vynikajúcich mužov, ktorých som menoval. Milan Hejný je dnes profesorom a dekanom Pedagogickej fakulty Karlovej univerzity, Pavol Holländer profesorom Palackého univerzity a navyše sudcom ústavného súdu ČR. Ja len dúfam, že ne zahorkli a že pomáhajú udržovať ohrozenú československú vzájomnosť.

V predvečer revolúcie, 18. novembra 1989, sedela nás skupinka duchovne spriaznených ľudí v byte Szomolányiovcov a uvažovali sme, čo podniknúť, až sa agonizujúci režim zosype. Vyjadril som názor, že prvým krokom by malo byť vyhlásenie komunistickej strany za zločineckú organizáciu a zakázanie jej existencie v akejkoľvek podobe. Nešlo mi o postih ľudí. Išlo o vyhnanie démona ideológie, ktorá posväcuje osobnú moc a centrálné riadenie a ktorá práve pre túto svoju naivitu viedla k zločinom. V marci 1990 sme sa s Jánom Budajom, vtedy mužom s najväčšou mocou na Slovensku, vrátili k návrhu. Už iba teoreticky, už sa to urobiť nedalo. Ani vtedy sme však nepredvídali návrat doby, keď predstava o tom, že kto má moc má patent na rozum, sa znovu stane vládnu ideológiou. A že komunistoidi, ktorých sme zdvorilo poprosili aby nazavadzali, nám rozbijú fungujúci štát, rozkradnú spoločný majetok, zruinujú ekonomiku a začnú nivočiť kultúru a vzdelávací systém. Prosba na tých, čo raz dostanú tú príležitosť, ktorú sme mali my: zachovajte sa rozumnejšie. Demokracia nesmie byť tolerantná k netolerancii, musí vedieť trestať a musí sa vedieť brániť.